

ΣΤΡΑΤΗ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ

(Σελ. 57 — 73)

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ

I

‘Η συστηματική, βαθεῖα καὶ συνεχής ἐπιστημονικὴ διερεύνησις τῶν δεδομένων τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος εἶναι κατ’ ἔξοχὴν ἐπιβεβλημένη διὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅταν διεθνῶς κρίνεται ὡς ἀπαραίτητος δι’ ὅλας τὰς χώρας, ἵδια λόγῳ τῶν διαρκῶν καὶ ριζικῶν ἀλλαγῶν καὶ ἀναδιαρθρώσεων, τὰς ὅποιας προκαλεῖ κατὰ τὴν ἐποχήν μας ἡ ἀλματώδης τεχνικὴ πρόοδος.

‘Η ἔξοδος τῆς Χώρας μας ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν καθυστέρησιν ἀποτελεῖ πράγματι ἀνάγκην ἐπείγουσαν καὶ ἐν κυριολεξίᾳ ζωτικήν. Ἐπομένως ἀνάγεται εἰς αἴτημα τῶν καιρῶν καὶ συνιστᾶ καθῆκον πρωταρχικόν. Εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ, τὸ ὅποιον βαρύνει πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς “Ἐλληνας, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἀποφασιστικῶς ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη, συλλέγουσα καὶ σταθμίζουσα τὰ δεδομένα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ ἀποκαλύπτουσα τοὺς βαθυτέρους κοινωνικούς μηχανισμούς.

‘Ορθῶς λοιπὸν γίνεται δεκτὸν ὅτι, παραλλήλως πρὸς τὰς «Πνευματικὰς Ἐπιστήμας» καὶ τὸ ἀναλυτικὸν ἀνὰ τομεῖς ἔργον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῶν, ἔχομεν ἀνάγκην τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, αἱ ὅποιαι εἶναι συγκεκριτημέναι περὶ τὴν κοινωνιολογίαν. ‘Ως δὲ προσφυῶς παρετήρησεν δ Saint Simon, ἀποτελεῖ αὕτη ἐν εἶδος «κοινωνικῆς φυσιολογίας» καὶ ἀποβλέπει νὰ διερευνήσῃ συνολικῶς τὴν ἐμπειρικὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα καὶ νὰ παράσχῃ τὴν ἑδραίαν βάσιν ἀποτελεῖσματικῆς κοινωνικῆς δράσεως.

II

“Η δη ἀς ἀσχοληθῶμεν δι’ ὅλιγων μὲ τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων περιοχῶν τῆς γῆς.

Γενικῶς τὸ πρόβλημα τοῦτο εἰς διεθνῆ κλίμακα ἐμφανίζεται ὡς ἐν ἀπὸ τὰ πλέον ἀποφασιστικὰ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. ‘Η δέξιτης δὲ αὐτοῦ ἀνακύπτει ὀλόκληρος, ἐὰν ληφθῇ ὑπ’ ὄψιν ὅτι αἱ ὑπὸ ἀνάπτυξιν περιοχαὶ καταλαμβάνονται, διὰ νὰ διαλέγωμεν εἰς γενικὰς γραμμάτις, ὀλόκληρον τὴν Ἀφρικήν, τὴν Ἀσίαν καὶ οὐσιαστικῶς ὀλόκληρον τὴν Νότιον Ἀμερικήν, καθὼς καὶ τμῆμα τῆς Εὐρώπης.

Αἱ περιοχαὶ αὗται συγκεντρώνουν πληθυσμὸν ἄνω τῶν δύο δισεκατομμυρίων κατοίκων, ἡτοι καλύπτουν τὰ δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς¹.

'Εξ αὐτοῦ ἀντιλαμβανόμεθα εὐκόλως τὴν σημασίν, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ κίνημα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων λαῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς συγχρόνου διεθνοῦς κοινωνίας. 'Αντιλαμβανόμεθα συγχρόνως καὶ τὸν λόγον, διὰ τὸν ὅποιον τὸ κίνημα τοῦτο, κατὰ προτίμησιν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πολυάριθμα καὶ καταπληκτικὰ συμβάντα, τὰ ὅποια ἔχουν ἐπισωρευθῆ κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκοντετίαν, κατὰ προτίμησιν ἀκόμη καὶ ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἐπιτεύξεις τῆς ἀτομικῆς φυσικῆς, ἔχει θεωρηθῆ ὡς «τὸ χαρακτηριστικὸν γεγονὸς τοῦ 20οῦ αἰῶνος»².

Λίαν ἐνδεικτικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι εἰς τὴν Γαλλίαν, ἀκριβῶς πρὸς ἔξαρσιν τῆς σημασίας τοῦ προβλήματος τούτου, διὰ νὰ χαρακτηρίσουν συλλογικῶς τοὺς κοινωνικῶς καὶ οἰκονομικῶς καθυστερημένους λαούς, χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον «τρίτος κόσμος» (le tiers monde), κατὰ παραβολὴν πρὸς τὴν «τρίτην τάξιν» (le tiers état), αἱ διεκδικήσεις τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν, ἀπετέλεσαν ἀποφασιστικὸν στοιχεῖον τῆς μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ «ἐν ἀπὸ τὰ πλέον γόνιμα εἰς συνεπείας στοιχεῖα δι' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα»³.

Αὐτὸς ὁ «τρίτος κόσμος» τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑπαναπτύξεως, ἐνῷ συγκεντρώνει τὰ δύο τρίτα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς, νέμεται μόνον τὰ 15–20 % τοῦ παγκοσμίου εἰσοδήματος καὶ συνολικῶς συγκατίζει τὴν μελανήν ζώνην τοῦ ὑποσιτισμοῦ καὶ τῆς πείνης, ὡς ἔχει ἀποδειχθῆ ἀπὸ εἰδικᾶς ἐρεύνας καὶ κυριώτερον ἀπὸ τὰς ἐρεύνας τοῦ 'Οργανισμοῦ Ἐπισιτισμοῦ καὶ Γεωργίας, τοῦ FAO⁴.

Βλέπομεν οὕτως ὅτι, κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος ἀνάγεται περισσότερον καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν κατανομὴν μεταξὺ ἀνεπτυγμένων καὶ ὑπαναπτύκτων λαῶν καὶ περιοχῶν. Ἐπαυσε πλέον νὰ ἐκφράζεται εἰς τὴν ἀντιπαράθεσιν μεταξὺ πλουσίων καὶ πενομένων

1. *B. M. Cépède – M. Lengellé, Economie alimentaire du globe*, Paris, 1953, P. Georges, *Questions de géographie de la population*, Paris, 1959.

2. Georges Balandier, εἰς τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του ἐκδοθὲν συλλογικὸν ἔργον «Le Tiers Monde», *Sous-développement et développement*, Paris, 1956, σ. 13.

3. Henri Laugier, εἰς τὸ περιοδικὸν «Tiers Monde», ὄργανον τοῦ Institut d'étude du développement économique et social de l'Université de Paris, τ. 1 ἀρ. 1–2, Paris, 1960, σ. 2.

4. F.A.O. *World Food Survey*, Washington, 1946 καὶ ἐφ' ἐξῆς. M. Cépède – M. Lengellé, op. cit. καὶ Josue de Castro, *Géopolitique de la faim*, Paris, 1952.

κοινωνικῶν διάδων εἰς τοὺς κόλπους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας, τούλαχι-
στὸν ὅταν ἡ χώρα αὐτὴ εἶναι τεχνικούκονομικῶς προηγμένη⁵;

Ἐξ ἄλλου τὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνέφερα σχετικῶς πρὸς τὴν
χωρικὴν καὶ πληθυσμιακὴν ἔκτασιν τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καθυ-
στερήσεως, εἰς διεθνῆ κλίμακα, ἀρκοῦν, πιστεύω, διὰ νὰ καταδειχθῇ πόσον
περιωρισμένον τοπικῶς χαρακτῆρα εἶχεν ἐν τῇ πρακτικῇ τῆς ἐφαρμογῆς ἡ
πρώτη βιομηχανική ἐπανάστασις, ἡ ἐγκαίνιασθεῖσα συμβολικῶς μὲ τὴν
ἀνακάλυψιν τῆς ἀτμομηχανῆς ὑπὸ τοῦ Watt κατὰ τὸ 1764⁶. Καὶ αἱ συν-
έπειαι τοῦ χωρικοῦ αὐτοῦ περιορισμοῦ τῆς πρώτης βιομηχανικῆς ἐπαναστά-
σεως παρουσιάζονται σήμερον ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν προβλημάτων τῆς ὑπα-
ναπτύξεως εἰς ὅλον τὸ βάθος των· σήμερον ἀκριβῶς, ὅτε πλέον ἔχομεν εἰσέλθει,
μετὰ τὴν ἐντατικὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἡλεκτρομηχανῶν, τοῦ πετρελαίου
καὶ τοῦ τσιμέντου, εἰς τὴν δευτέραν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν, τὴν
ἐπανάστασιν τῶν αὐτομάτων μηχανῶν καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας⁷.

Ἡ πρώτη ὥμως βιομηχανικὴ ἐπανάστασις, καίτοι ὑπῆρξε τοπικῶς περι-
ωρισμένη καὶ τελικῶς ἀπέληξεν, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς, εἰς τὴν βαθεῖαν διχο-
τόμησιν μεταξὺ ἀναπτύξεως καὶ ὑπαναπτύξεως, ἀπετέλεσεν οὐκ ἥττον τὴν
ἀφετηρίαν ριζικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ βαθυτάτης ἀλ-
λαγῆς εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ μαζικὴ παραγωγὴ τῆς βιομη-
χανοποιημένης Εὐρώπης ἀρχικῶς καὶ κυρίως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν
τῆς Ἀμερικῆς κατόπιν δὲν ἤτο δύνατον νὰ στηριχθῇ εἰς μίαν «κατανάλωσιν
περισκέψεως». Ἐγρειάσθη νὰ στηριχθῇ εἰς μίαν πληθωρικὴν κατανάλωσιν,
εἰς τὴν δημιουργίαν δηλαδὴ, νέας μαζικῆς ἐνεργοῦ ζητήσεως εἰς τὴν ἐσωτε-
ρικὴν ἀγορὰν τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς
καὶ εἴτα εἰς τὴν δημιουργίαν ἀπορροφητικῶν ἔξωτερικῶν ἀγορῶν.

Οὕτως ἐδημιουργήθη νέα οἰκονομικὴ τάξις, βασιζομένη εἰς τὴν πληθο-
παραγωγὴν καὶ τὴν μαζικὴν κατανάλωσιν. "Οπως δὲ ἔγραψεν ὁ καθηγητὴς
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης H. Pasdermadjian⁸, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ
σταθεροποιηθῇ ἡ νέα αὐτὴ οἰκονομικὴ τάξις, παρίστατο ἀναγκαῖα ἡ προσφυγὴ

5. Ηρβλ. συντόμως Γρ. B ἀρφη, 'Η οἰκονομικὴ ἀνάλυσις καὶ τὰ προβλήματα τῶν ὑπανεπτυγμένων χωρῶν, εἰς τὸ περιοδικὸν «Κοινωνιολογικὴ ἔρευνα», ἀρ. 1, Ἀθῆναι, 1957, σ. 67 κ.επ. καὶ Ἀχ. Γρηγοριάνη, 'Η οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1959, σ. 8-9, 11-22.

6. Bl. Arthur Redford, The Economic History of England, 1760-1860, 2α ἔκδοσις, London, 1960, σ. 41-45.

7. "Ἄλλοι χαρακτηρίζουν ὡς δευτέραν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν τὴν μετὰ τὴν εἰσα-
γωγὴν τῶν ἡλεκτρικῶν κινητήρων φάσων, ὅπότε τὴν σημειώνην τὴν χαρακτηρίζουν ὡς
τρίτην βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν.

8. Εἰς τὸ μεταθανατίως ἐκδοθέν ἔργον του: La deuxième révolution industrielle, Paris, 1959, σ. 147.

εἰς μέσα καθαρῶς ψυχολογικῆς φύσεως, ίκανά νὰ ἐκριζώσουν τὰς προτιμήσεις καὶ τὰς συνηθείας ἐνὸς παρελθόντος, τὸ ὄποιον εἶχεν δριστικῶς ἐκλείψει. Σήμερον εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, βασικὴν «σκηνογραφίαν» τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀποτελεῖ μία γενικὴ προπαγανδιστικὴ προσπάθεια, ἡ ὅποια ἀναπτύσσεται μὲ ὅλα τὰ μέσα δημοσιότητος, τὸν κινηματογράφον, τὸ ραδιόφωνον, τὸν τύπον, τὴν τηλεόρασιν καὶ τὰ διάφορα ἀλλα μέσα προβολῆς. Διὰ τῆς προπαγανδιστικῆς αὐτῆς προσπάθειας, μὲ μέσα καθαρῶς ψυχολογικά, κατακτᾶται τὸ κοινὸν καὶ παρακινεῖται νὰ καταναλώσῃ, νὰ ὑψώσῃ τὸ βιοτικόν του ἐπίπεδον, παραλλήλως βεβαίως πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς παραγωγικότητος εἰς τοὺς διαφόρους τομεῖς τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι μὲ τὸν τρόπον αὐτόν, μαζὶ μὲ τὴν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν, ἔχομεν καὶ μίαν πραγματικὴν ψυχοδιανοητικὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὅποια παρουσιάζεται ὡς ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ ὡς ὄρος τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως.

Τὰ πάντα δεικνύουν σήμερον ὅτι αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου συνεχῶς μεταβάλλονται καὶ ὑπόκεινται εἰς διαρκῆ ἀνανέωσιν καὶ ἐπέκτασιν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ κοινωνία, ἡ ὅποια προέκυψεν ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν, ἔξαρτη τὴν ἴσορροπίαν τῆς οἰκονομίας της ἀπὸ τὴν συνεχῆ ἐπέκτασιν τῶν πλέον ποικίλων καταναλωτικῶν ἀναγκῶν. Καί, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, ἐχρησιμοποιήθη ἡ δημοσιότης εἰς εὑρυτάτην κλίμακα. Αἱ ἐπιθυμίαι διηγέρθησαν καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἡ πολυτέλεια ἔξελαϊκευθῇ καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς μόδας, ἡ τοῦ ἀσυγχρονίστου καὶ τοῦ ἀπηργαιωμένου, εἰσήχθη εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ καταναλωτοῦ.

Διεμορφώθη δηλαδὴ τελείως νέα ἀντίληψις τῆς ζωῆς, ἡ ὅποια σταθερῶς σημειώνει τὸν προσανατολισμὸν πρὸς τὴν εὐημερίαν, τὴν ἀνεστιν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων ἀγαθῶν. Ἡ ἀντίληψις δὲ αὐτὴ ἀπὸ τὰς ἐκβιομηχανισμένας καὶ προωδευμένας χώρας διεδόθη, διὰ τῶν συγχρόνων μέσων ἐπικοινωνίας καὶ ἐν γένει διὰ τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν ἐπαφῶν, εἰς τὰς περιοχὰς τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑπαναπτύξεως.

Πρέπει δὲ νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι αἱ ἐπὶ μέρους καθυστερημέναι αὐταὶ περιοχαί, κατ' ἀναγκαιότητα τῆς πληθοπαραγωγῆς τῶν προγγενένων χωρῶν, καλοῦνται πλέον νὰ λάβουν ἐνέργον μέρος εἰς τὴν μαζικὴν κατανάλωσιν. Οὕτως ὅμως ἀπεκαλύφθη ἡ πρὸς κατάκτησιν τῆς εὐημερίας ἀντικειμενικὴ ἀδυναμία τῶν ὑπανεπτυγμένων λαῶν, λόγω τοῦ χαμηλοῦ ἐθνικοῦ των εἰσοδήματος. Καὶ οἱ λαοὶ οὗτοι ἀπέκτησαν συνείδησιν τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς των καθυστερήσεως καὶ ζητοῦν νὰ ἔξελθουν πλέον ἀπὸ τὴν τοιαύτην κατάστασιν⁹,

9. Πρβλ. P. A. Baran, On the Political Economy of Backwardness, εἰς τὸ περιοδικὸν «Manchester School», ἀρ. 1, 1952, σ. 66–68.

ἡ ὁποία, διατηρουμένη, ἔκτὸς τῶν ἄλλων κινδύνων, τοὺς ὅποίους ἔγκυμονεῖ, αὐξάνει συνεχῶς τὸ χάσμα μεταξὺ ὑπαναπτύξεως καὶ τεχνικο-οἰκονομικῆς προόδου.

Ίδού λοιπὸν πῶς τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων ἡ τῶν ἐν ἡμιαναπτύξει περιοχῶν συνδέεται στενῶς πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ πρόβλημα τῆς σταθερότητος καὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς οἰκονομίας τῶν ἀνεπτυγμένων καὶ τῶν ὑπερανεπτυγμένων χωρῶν, ἥτις βασίζεται ἐπὶ τῆς πληθοπαραγωγῆς.

Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, διὰ τὸν ὅποιον, κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχήν, τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων ἀποτελεῖ παραλλήλως ἴδιον πρόβλημα διὰ τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας. Βλέπομεν δὲ τὰς τελευταίας ταύτας, εἴτε αὐτοτελῶς, εἴτε μέσῳ διεθνῶν ὁργανισμῶν, νὰ προβαίνουν εἰς προγραμματισμένην βοήθειαν οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως πρὸς τὰς καθυστερημένας χώρας.

Τύπο τὴν ἔννοιαν ἀκριβῶς ταύτην ἡ διπλῆ αὐτὴ προβληματικὴ τῆς πληθοπαραγωγῆς, θεωμένης ἀπὸ τὰς δύο ἀντιρρόπους σκοπιάς, τόσον τῶν προηγμένων ὅσον καὶ τῶν καθυστερημένων περιοχῶν, μᾶς δίδει τὸ γενικὸν πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὅποιου κινεῖται ἡ σύγχρονος κοινωνικὴ ἐμπειρία καὶ ἀναπτύσσονται οἱ κοινωνικο-οἰκονομικοὶ προσανατολισμοὶ ἐπὶ διεθνοῦς κλίμακος. Οὕτω τὸ θέμα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον, ἀποτελεῖ σήμερον τὸ βασικὸν «κινοῦν αἴτιον» τόσον τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς δράσεως, ὅσον καὶ τῆς ἐρευνητικῆς προσπαθείας τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρω, διότι δὲν θεωρῶ τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ καθοδηγητικὸν προσωπικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ 'Αμερικανοῦ Προέδρου κ. Τζών Κέννεντυ σπουδαίαν θέσιν κατέχει ὁ καθηγητὴς Walt W. Rostow, εἰδικὸς ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.¹⁰

III

Μετὰ τὴν σύντομον ταύτην σκιαγράφησιν τῆς θέσεως, τὴν ὅποιαν κατέχει σήμερον εἰς διεθνῆ κλίμακα ἡ προβληματικὴ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, νομίζω σκόπιμον, ἀφοῦ καθορίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου «ὑ π α ν ἀ π τ u ἔ i c», νὰ ἔδωμεν ποῖα εἶναι τὰ κριτήρια τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑπαναπτύξεως.

10. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ W. W. Rostow ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἐνδεικτικῶς τὸ βιβλίον του, *The Economics of Growth*, Oxford, 1953. Μελέται τοῦ Rostow περιέχονται καὶ εἰς τὰ συλλογικά ἔργα L. H. D u p r i e r (ed.), *Economic Progress*, Louvain, 1955, καὶ National Bureau of Economic Research (ed.), *Capital Formation and Economic Growth*, Princeton, 1955.

Ἐν πρώτοις, ὁ ὄρος «ὑπανάπτυκτος» ἢ «ὑπανεπτυγμένος», ἀναφερόμενος εἰς ἔνα λαὸν ἢ πληθυσμόν, ἢ εἰς μίαν περιοχὴν ἢ χώραν, δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι ὁ λαὸς ἢ ἡ χώρα αὐτὴ ἔχουν κατώτερον πολιτισμόν. Οὐδεμία τοιαύτη ἔννοια δύναται νὰ δοθῇ εἰς τὸν ὄρον ὑπανάπτυξις. Ἀκριβῶς δὲ τὸ πρῶτον καὶ θεμελιώδες δίδαγμα, τὸ ὑπόποιον ὀφείλομεν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἀνθρωπολογίαν, εἶναι ὅτι ἔκαστος πολιτισμὸς ἔχει ἵδιον νόημα καὶ ἀξίαν.

Χαρακτηριστικῶς ὅμως ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δύναμαι νὰ ἀναφέρω ὅτι ὁ διαπρεπής σύγχρονος ἀνθρωπολόγος, ὁ Claude Levy Strauss, ὁ ὄποιος ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἔζησε μεταξὺ τῶν Ἰνδιάνων τῆς τροπικῆς ζώνης, εἰς τὸ εἰσαγωγικόν του μάθημα εἰς τὸ Collège de France, κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος, ἀνεφέρθη διὰ μακρῶν εἰς τοὺς λαοὺς αὐτούς, τοὺς λεγομένους «ἀγρίους», τοὺς πλέον «ὑπαναπτύκτους». Ἀπέτισε φόρον τιμῆς εἰς τὸν πολιτισμόν των καὶ τὰς βαθείας ἀξίας, τὰς ὄποιας ἐγκλείει, καὶ κατέληξε : «Πολλὰ ὀφείλω εἰς αὐτούς (τοὺς ἀγρίους), δὲν θὰ ἔχω δὲ ἔξιφλήσει τὴν ὀφειλήν μου, ἀκόμη καὶ ἂν ἀπὸ τὴν θέσιν, τὴν ὄποιαν μοῦ ἔχετε ἐμπιστευθῆν, θὰ καθίστατο εἰς ἐμὲ δυνάτον νὰ ἐκδηλώσω τὴν τρυφερότητα, τὴν ὄποιαν αἰσθάνομαι, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην, τὴν ὄποιαν τρέφω πρὸς αὐτούς, ἔξακολουθῶν νὰ είμαι οἵος ἦμην μεταξὺ των καὶ οἵος μεταξύ σας δὲν θὰ ἤθελα νὰ παύσω νὰ είμαι : Νὰ παραμένω δηλαδὴ μαθητής των καὶ νὰ δυνηθῶ νὰ μεταδώσω τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς των»¹¹.

Ἄς ἐνθυμηθῶμεν τέλος ὅτι εἰς τὴν τέχνην τῶν λεγομένων «πρωτογόνων», τῶν «πριμιτίφ», ἀνεζήτησεν εἰς τὴν ἐποχήν μας μίαν βαθυτέραν θέαν τῆς ζωῆς ὁ πολιτισμός ἀνθρωπος τῆς Δυσεως, προσπαθῶν νὰ ἐκφύγῃ ἀπὸ τὸ ἄγχος τῆς μηχανοκρατίας¹².

Βλέπομεν ἐπομένως ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ὑπαναπτύξεως εἶναι ἐντελῶς σχετική. Οὐσιαστικῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν μὴ ὑπαρξίν οἰκονομίας, κινητοποιούσης τὴν σύγχρονον τεχνικήν, καὶ εἰς τὰς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταύτης ἀναπτυσσομένας ἐκδηλώσεις ἐπὶ τῆς συνολικῆς διαρθρώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς εἶναι, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ ἡ διαμόρφωσις χαμηλοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου.

11. Collège de France (Chaire d'Anthropologie Sociale) ἀρ. 31, Leçon inaugurale faite le samedi 5 Janvier 1960 par Mr Glaude Levy-Strauss, Professeur, Paris, 1960, σ. 47.

12. Θὰ ἔξιε νὰ ἀναφερθῇ ἡ ἐξ ἕσου χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἰδησις, τὴν ὄποιαν ἀνέγραψε προσφάτως Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν : Σουηδὸς ἐθνολόγος ἀνεκάλυψεν εἰς Λαπωνίαν νεαρὸν Ἐσκιμῶν χωρικόν, ὁ ὄποιος, διὰ νὰ διασκεδάζῃ τὴν ἀνίαν του, κατὰ τὰς μακρὰς ἀρκτικὰς νύκτας, ἔγραψε θεατρικὰ ἔργα. «Ἐν δὲ ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ τοῦ Ἐσκιμώου ἐπαίχθη εἰς θέατρον τῆς Στοκχόλμης μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν. Ἡ εἰδησὶς παραλλήλως ὑπογραμμίζει καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ νεαρὸς Ἐσκιμώος ἤρνετο νὰ λάβῃ συγγραφικὰ δικαιώματα, διότι, ὡς εἶπε, τὸ νὰ γράφῃ θεατρικὰ ἔργα δὲν ἥτο τὸ ἐπάγγελμά του. Εἰς τὸ τέλος ὅμως ἡ ἔξειλιγμένη κοινωνία τὸν ἐπεισε νὰ δεχθῇ ὡς ἀμοιβὴν ἐν ζεῦγος ταράνδων.

⁹Αντιθέτως, ή ἀνάπτυξις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐντατικὴν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ χρησιμοποίησιν τῶν συγχρόνων τεχνικῶν μέσων καὶ διαδικασιῶν. Οὕτω, κατὰ ἓν σχῆμα γενικεύσεως τῶν πραγμάτων, μία ἐντόνως βιομηχανοποιημένη οἰκονομία προσδίδει καὶ εἰς τὴν χώραν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνεπτυγμένης ή ἀκόμη καὶ τῆς ὑπερανεπτυγμένης, ἐνῷ ἀντιθέτως χαρακτηρίζεται ὡς ὑπανεπτυγμένη ή χώρα, τῆς ὄποιας ή οἰκονομία εἶναι ἀγροτική, χρησιμοποιοῦσα πρωτογόνους ή ἀπηργατικάμενας τεχνικάς μεθόδους καὶ μέσα¹³.

Βεβαίως ὁ ὅρος «ὑπανάπτυξις» εἶναι γενικὸς καὶ καλύπτει ἓν πλῆθος ἴδιαιτέρων μορφῶν τῆς κοινωνικοοικονομικῆς καθυστερήσεως. Οὕτω λόγου χάριν ἔχομεν ὑπαναπτύκτους χώρας λόγω ἐλλείψεως ἐκβιομηχανίσεως, μολονότι ὑπάρχει πλοῦτος φυσικός, ὁ ὄποιος παραμένει ἀνεκμετάλλευτος, ὡς συμβαίνει, ἐπὶ παραδείγματι, μὲ τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐν πολλοῖς μὲ τὴν Νότιον Ἀμερικήν.

Ἡ ὑπανάπτυξις ἄλλων χωρῶν, πέραν τῆς ἐλλείψεως ἐκβιομηχανίσεως, ἀνάγεται καὶ εἰς τὴν μεγάλην πληθυσμιακὴν σύγρευσιν, ὡς λόγου χάριν συμβαίνει εἰς τὴν Ἰνδίαν η τὸ Πακιστάν, ἐνῷ εἰς ἄλλας χώρας ή ὑπανάπτυξις συνδέεται καὶ πρὸς τὸ περιωρισμένον τοῦ φυσικοῦ πλούτου.

Ἐξ ἄλλου, μεταξὺ ὑπαναπτύξεως καὶ ἀναπτύξεως ὑπάρχουν διαβαθμίσεις πολλαῖ. Διὰ τοῦτο πολλάκις χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «ήμιανάπτυξις» πρὸς ὑποδήλωσιν μιᾶς μέσης καταστάσεως, ἐνὸς μέσου σημείου εἰς τὴν πορείαν πρὸς οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀκόμη εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν χώραν, καὶ τὴν πλέον ἀνεπτυγμένην, ὡς εἶναι αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς, ὑπάρχουν περιοχαὶ ὑπανάπτυκτοι, ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας περιοχὰς αὐτῆς.

Εἶναι λοιπὸν φανερόν, πόσον σχετικὴ εἶναι ή ἔννοια τῆς ὑπαναπτύξεως. Θέμα δὲ εἰδικῆς ἑκάστοτε ἐμπειρικῆς ἐρεύνης εἶναι ή διάγνωσις τῆς ἴδιομορφίας καὶ τοῦ βαθμοῦ ὑπαναπτύξεως μιᾶς δεδομένης περιοχῆς ή χώρας. Οὐχ ἡττον, ἐν ὅψει τοῦ γεγονότος ὅτι ή ὑπανάπτυξις ἐπάγεται τὰς συνεπείας αὐτῆς ἐπὶ ὅλων τῶν τομέων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἔχει προταθῆ σειρὰ κριτηρίων η δεικτῶν τῆς ὑπαναπτύξεως, τὰ ὄποια γενικῶς δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ κοινωνικὸς ἐρευνητὴς ἐπωφελῶς.

Τὰ κριτήρια ταῦτα, ὡς γίνονται δεκτά εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνικὴν ἐπιστήμην¹⁴, ἐν συντομίᾳ εἶναι τὰ ἔξης:

‘Ο ὑποστιτισμός. Ἡ πρόοδος τῆς διαιτητικῆς ἔχει ἐπιτρέψει σή-

¹³ Bλ. Georges Balandier, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 22 καὶ σημ. 1. Πρβλ. καὶ G. Myrdal, Economic Theory and Underdeveloped Regions, London 1957.

¹⁴ Bλ. Alfred Sauvy, Théorie générale de la population, Paris, 1952, τ. 1, σ. 240-241. Claude Lévy, Les critères du sous-développement (έλλην. μετ. εἰς τὸ Περιοδικὸν «Κοινωνιολογικὴ Ἐρευνα» ἀριθ. 2-3, σ. 89-103).

μερον τὸν προσδιορισμὸν τοῦ θεωρητικοῦ μέσου ὅρου καταναλώσεως τοῦ ἐνήλικος εἰς 3.200 θερμίδας ήμερησίως. Ἡ κατανάλωσις δὲ τῶν καλούμενων ἀνεπτυγμένων λαῶν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν δείκτην τοῦτον. Δυστυχῶς ὅμως ὑπάρχουν χῶραι εἰς τὸν πλανήτην μας, εἰς τὰς ὁποίας η ἡμερησία κατ' ἄπομον κατανάλωσις εἶναι κατωτέρα τῶν 2.000 θερμίδων. Ἡ ἀνεπαρκής διατροφή, κάτω ἀκόμη καὶ τῶν 2.500 θερμίδων, καὶ κυρίως μὲ μικρὰ περιεκτικότητα εἰς πρωτεΐνας, κατὰ τὸν Sauvy¹⁵, δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλὲς κριτήριον ὑπαναπτύξεως.

Ἡ ἀσθενὴς κατανάλωσις ἐνεργείας ἀποτελεῖ δεύτερον ἀρκετὰ σαφῆ δείκτην τῆς ὑπαναπτύξεως, ἐὰν μάλιστα συνδυασθῇ μὲ τὴν διαστολὴν τῆς πηγῆς ἐνεργείας εἰς ζωικὴν (ἀνθρωπος—ζῶα) καὶ μὴ ζωικὴν (μηχαναῖ). Εἰς τὰς πλείστας τῶν καθυστερημένων περιοχῶν ἡ ἀτομικὴ κατανάλωσις ἐνεργείας εἶναι ἔλαχίστη¹⁶, προέρχεται δὲ ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς δυνάμεως τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζῴων, εἰς τρόπον, ὃστε αἱ κοινωνίαι αὗται ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν «Κοινωνίαι χωρὶς μηχανᾶς»¹⁷.

Τρίτον σημαντικὸν κριτήριον εἶναι ἡ εὐρεῖα ὑποαπαγόλησις, προκαλούμενη ἀπὸ ἀνεπάρκειαν μέσων ἐργασίας. Καὶ ὁ δείκτης οὗτος, συνδυαζόμενος πρὸς τὴν ἐμφανῆ ἐκ τῆς ιδίας αἰτίας ἀνεργίαν, εἶναι ἀποκαλυπτικὸς τοῦ βαθμοῦ καὶ τοῦ εἰδούς τῆς ὑπαναπτύξεως καὶ δεκτικὸς ἀριθμητικῆς ἐκφράσεως.

Ἐτερος δείκτης τῆς ὑπαναπτύξεως εἶναι ἡ ἀδυναμία τῶν μεσαίων τάξεων, ιδιαιτέρως ὅταν ἡ ὑπανάπτυξις συνδυάζεται μὲ ἔντονον ὑπερπληθυσμόν, ὅπότε ἔχομεν ἔντονον ἀνισότητα εἰς τὴν κατανομὴν τῶν εἰσοδημάτων καὶ ἡ ἀναλογία τῆς μεσαίας τάξεως παρίσταται ἀντιπροσωπεύουσα μόνον τὸ 5-10 % τοῦ πληθυσμοῦ.

Παραλλήλως, κριτήρια καὶ δείκτας κοινωνικῆς καθυστερήσεως ἀποτελοῦν ἡ ἐργασία τῶν ἀνηλίκων, ὁ ἀναλφαβητισμός εἰς ἴσχυ ράν ἀναλογίαν καὶ ἡ κατωτέρα θέσις τῆς γυναικός, ἡ ἀκόμη καὶ ἡ «ύποδούλωσις» αὐτῆς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονός ὅτι αὕτη δὲν ἐργάζεται ἐκτὸς τοῦ οἴκου καὶ κατ' ἀκολουθίαν στερεῖται ίδιον προσωπικοῦ εἰσοδήματος.

Οἱ Sauvy¹⁸, ὡς πρόσθετον κριτήριον τῆς ὑπαναπτύξεως, προτείνει τὴν οὐσιαστικὴν ἀπολυταργικότητα τοῦ καθημένου, ὑπὸ ποικίλας μορφάς, καὶ τὴν εἰς μείζονα ἡ ἐλάσσονα βαθμὸν ἀπονοματικήν.

15. Ἔνθ' ἀνωτ.

16. Βλ. συγκριτικὸν πίνακα καταναλώσεως ἐνεργείας εἰς KWH (κιλοβατώρας) εἰς Pierre George, Géographie de l'énergie, Paris, 1950, σ. 325.

17. Claude Levy, Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 96.

18. Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 242.

δη μοι ρατικῶν θεσμῶν. Ἡ σημασία τοῦ κριτηρίου τούτου ἀποκαλύπτεται πράγματι, ἐὰν συνδυασθῇ μὲ τὴν ἀδυναμίαν τῶν μεσαίων τάξεων, τὸν ἀναλφαριθμόν καὶ τὴν ὑποδεεστέραν θέσιν τῆς μὴ ἐργαζομένης ἐκτὸς τοῦ οἰκου γυναικός, εἰς τρόπον, ὡστε νὰ δύναται ἐξ ὅλων τούτων νὰ διαμορφωθῇ εἰς συνθετικό δείκτης ὑπαναπτυξεως.

Νομίζω σκόπιμον νά τονισθούν ίδιαιτέρως δύο τελευταῖοι γαρακτῆρες τῆς ύπαναπτύξεως, διότι παρουσιάζουν ίδιαιτέραν σημασίαν, τόσον διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ πλέγματος τῶν προβλημάτων, τὰ δόπια ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ύπαναπτύξεως, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἔφαρμογήν προγράμματος κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἰς δεδομένην περιοχήν.

Τὰ δύο ταῦτα χαρακτηριστικά εἶναι: Ἡ ἴσχυρά, σχεδὸν φυσιολογική, γονιμότης καὶ ἔλλειψις προλήψεως τῶν γεννήσεων, ὡς καὶ ἡ ἴσχυρὰ θυητικότης, ἵδιᾳ δὲ ἡ πατιδική.

Ἐὰν ἔξαιρέσωμεν διατιμένας ἀφρικανικάς περιοχάς, ὅπου ἐμφανίζεται γκαμηλὴ γονιμότης, ὑφειλομένη εἰς ίδιαιτέρους καὶ ἔξαιρετικούς λόγους, ἡ ἴσχυρά γονιμότης, ὁ μέγας δηλαδὴ ἀριθμὸς γεννήσεων, ἀποτελεῖ μόνιμον γαρακτηριστικὸν τῆς ὑπαναπτύξεως.

‘Η πραγματική βούλησις περιουρισμοῦ τῶν γεννήσεων, ὡς καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς προλήψεως τῶν γεννήσεων εἶναι τι ἐντελῶς ξένον πρὸς τὰ κίνητρα καὶ τὰς ψυχοκοινωνικὰς στάσεις τῶν ἀνθρώπων, οἱ δόποιοι ἀνήκουν εἰς ὑπανα- πτύχτους κοινωνίας.

‘Η κοινωνικοεπιστημονική δέ έρευνα ξέχει άποδείξει ότι ο περιορισμός τῶν γεννήσεων, ώς κοινωνική συμπεριφορά, άποτελούσα τὸν κανόνα, ἐμφανίζεται μόνον εἰς τὰς πλουσίας καὶ ὀνειρυγμένας κοινωνίας καὶ ότι άποτελεῖται ἐκδήλωσιν τῆς κοινωνικῆς καὶ οὐκονομικῆς ἀναπτύξεως¹⁹. Υπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ μεγάλη γονιμότης, τούλαχιστον ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴν τῆς ἐλλείψεως πρακτικῆς πρὸς πρόληψιν τῶν γεννήσεων, άποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ κύρια γαρα-
κτηριστικὰ τῆς ὑπαναπτύξεως.

Έξ δλλου αἱ αὐταὶ περιοχαὶ, αἱ περιοχαὶ δηλαδὴ τῆς ὑπαναπτύξεως, μέχρι τοῦ 1920 ή ἀκόμη καὶ μέχρι τοῦ 1945, ἐνεφάνιζον λίαν ἵσχυρὰ νθνησιμάτητα. Ή μέση διάρκεια τῆς ζωῆς τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν δὲν ὑπερέβαινε τὰ 30 ἔτη.

"Έκτοτε ή κατάστασις ἔχει μεταβληθῆ ἀρκετά, ἀλλὰ εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν παὶδικὴν θητικὴν ισχυρὰ ἀναλογία τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν συνεχίζεται καὶ δύναται δυστυχῶς ν' ἀποτελέσῃ τραγικόν, ἀλλὰ ἀντικειμενικὸν δείκνυται τῆς ὑπαναπτύξεως.

19 Πρεβλ. Ε. Κατσάρος, 'Αγροτική Κοινωνιολογία, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Λεξικοῦ Κοινωνιῶν' Επιστημῶν, 'Αθῆναι, 1958, τόμος Α', σ. 173-182, ίδια σ. 180-181.

‘Ος πρὸς τὴν γενικὴν θνησιμότητα τῶν ὑπαναπτύκτων, τὸ ὄριον τῶν 30 ἔτῶν κατὰ τὴν προαναφερθεῖσαν περίοδον ἐτοποθέτει, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο, τοὺς ὑπαναπτύκτους λαοὺς εἰς τὸ ἐπίπεδον, εἰς τὸ ὅποῖον εὑρίσκοντο οἱ λαοὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰώνος. Σήμερον, ὡς γνωστόν, εἰς τὰς χώρας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἡ μέση διάρκεια ζωῆς κυμαίνεται μεταξὺ 65 καὶ 70 ἔτῶν. ’Αλλ’ εἰς πολλὰς ὑπαναπτύκτους περιοχὰς τὸ ὄριον τῆς γενικῆς θνησιμότητος ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται ἀπὸ τοῦ 1920, ἡ ἀλλαγὴ δὲ αὕτη προσέλαβε ραγδαῖον ρυθμὸν ἀπὸ τοῦ 1945 καὶ ἐντεῦθεν. ’Η εἰσαγωγὴ ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ καὶ συγκεκριμένων ἐκ τῶν προηγμένων χωρῶν τῶν νέων μέσων καὶ μεθόδων τῆς ἰατρικῆς καὶ φαρμακευτικῆς, ὡς ὁ ἐμβολιασμός, τὸ ράντισμα μὲ D.D.T., αἱ σουλφαμίδες καὶ τὰ διάφορα ἀντιβιοτικά, προύκλεσαν σημαντικὴν πτῶσιν τῆς θνησιμότητος. ’Εξηφάνισαν πλείστας αἰτίας θανάτου, ὡς ἡ χολέρα, ἡ πανώλης, ἡ ἐλονοσία κλπ. Καὶ οὕτως ἡ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν θνησιμότητας τῶν ὑπανεπτυγμένων λαῶν πλησιάζει τὸ ὄριον θνησιμότητος τῶν δυτικῶν χωρῶν, κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ 1900 καὶ 1940 περίοδον²⁰.

Καθὼς δὲ ἡ ἰατροφαρμακευτικὴ ἐπικουρία καλύπτει ἀνάγκας ἀπὸ τὰς πλέον ἐπειγούσας καὶ εἶναι σχετικῶς πρὸς ἄλλα ἀγαθὰ ὀλιγάτερον δαπανηρά, γίνεται δι’ αὐτὴν προσφυγὴ εἰς ἔξωτερικὴν ἐκ προηγμένων χωρῶν βοήθειαν, ἐξ ἣς προκύπτει σημαντικὴ μείωσις τῆς θνησιμότητος. Χωρὶς βεβαίως ἐξ αὐτοῦ νὰ ἔχαλείφωνται, οὕτε αἱ κοινωνικαὶ αἰτίαι τῶν νόσων, οὕτε αἱ ἄλλαι συνθῆκαι τῆς ὑπαναπτύξεως, αἱ ὅποιαι μεταξὺ ἄλλων συντηροῦν τὴν ἴσχυρὰν γονιμότητα.

‘Ο διαχωρισμός, ὁ ὅποῖος παρατηρεῖται μεταξὺ τῆς ἰατροφαρμακευτικῆς καὶ τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἐξελίξεως εἰς τὰς ὑπανεπτυγμένας χώρας, θέτει ἐκ νέου τὸ πρόβλημα τῆς συγκρίσεως τῶν μεγεθῶν «πληθυσμὸς» ἀφ’ ἐνὸς καὶ «ἀγαθὰ» ἀφ’ ἐτέρου καὶ ὑποδεικνύει τὴν ἀναγκαιότητα παραλλήλου ἐφαρμογῆς δύο κατευθύνσεων εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς ὑπαναπτύξεως.

’Ἐπιβάλλει πρῶτον τὸν προγραμματισμὸν εἰδικῶν καὶ συστηματικῶν μέτρων διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ψυχοκοινωνικῆς στάσεως τῶν ὑπαναπτύκτων λαῶν, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ περιορισμὸς τῶν γεννήσεων.

Καὶ δεύτερον ἐπιβάλλει τὸν προγραμματισμὸν μιᾶς συστηματικῆς καὶ ταχείας κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἡ ὅποια ἀποδεικνύεται

20 Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρει ὁ A. Sauny, ἔνθ' ἀνωτ., τ. 1, σ. 245, ὅτι ἡ «συστηματικὴ χρησιμοποίησις τοῦ D.D.T. εἰς τὴν Κεϋλάνην εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὑπερπηδήσῃ ἡ χώρα αὕτη, ἐντὸς δέκα ἔτῶν, στάδιον, τὸ ὅποῖον διὰ νὰ τὸ διανύσῃ ἡ Εὐρώπη ἐχρειάσθη πλέον τῶν ἐξήκοντα ἔτῶν». Γενικῶς βλ. R o l a n d P r e s s a t, Caractéristiques démographiques des pays sous-développés, κεφ. II: Mortalité, ὡς καὶ G. Balland (ed.), ἔνθ' ἀνωτ., σ. 175–188.

ἀναγκαία, τόσον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ διάστασις μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ διαθεσίμων ἀγαθῶν αὐξάνεται ὁσημέραι, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου αὐξάνεται καὶ ἡ ἀπόστασις, ἥτις χωρίζει τοὺς ὑπανακτύκτους ἀπὸ τοὺς συνεχῶς ἔξελισσομένους προηγμένους λαούς.

IV

"Ηδη ἔχομεν τὰ δεδομένα, διὰ νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς συμβολῆς τῆς καθόλου Κοινωνικῆς Ἐπιστήμης εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, ίδιᾳ ὅσα ἐμφανίζει ἡ πορεία πρὸς οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν.

Τὰ δεδομένα, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλήσαμεν, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τοὺς ἐκτεθέντας ἡδη χαρακτῆρας τῆς ὑπαναπτύξεως, χαράσσουν πράγματι τὸ γενικὸν πλαισιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ προβληματικὴ τῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν. Παραλλήλως τὰ δεδομένα ταῦτα δεικνύουν καὶ τὴν σημασίαν τῆς συμβολῆς τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν εἰς τὸ ἔργον τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

'Εν πρώτοις ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη παρέχει ἀντικειμενικὴν καὶ ἀσφαλῆ γνῶσιν τῶν ἐμπειρικῶν μεγεθῶν, τὰ ὄποια συνθέτουν τὴν παγκόσμιον κοινωνίαν. Ἀναλύει τὰ ἀνθρωπογεωγραφικὰ καὶ τεχνοοικονομικὰ δεδομένα τῆς διεθνοῦς κοινωνικῆς πραγματικότητος. Διαγράφει τὴν κατεύθυνσιν ἀνελίξεως τῆς διεθνοῦς κοινωνίας, τὸν γενικὸν ρυθμὸν τῆς ἀνελίξεως αὐτῆς, τὰς ἑστίας ἔλξεως²¹ ποὺ σχηματίζονται εἰς αὐτήν, ὡς καὶ τὰς «ζώνας ἀσυνεχείας», ὡς εἶναι ἀκριβῶς αἱ περιοχαὶ ὑπαναπτύξεως, αἱ ὄποιαι σχηματίζονται εἰς τοὺς κόλπους τῆς μείζονος παγκοσμίου Κοινωνίας.

'Η Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη παρέχει ὁμοίως ἀκριβῆ εἰκόνα τῶν μέσων καὶ δυνατοτήτων, τὰς ὄποιας διαθέτει ἡ ἀνθρωπότης, πρὸς ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων αὐτῆς, καὶ ὑποδεικνύει καὶ τοὺς δυνατοὺς τρόπους χρησιμοποιήσεώς των. 'Εξ ἄλλου τοποθετεῖ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα εἰς τὴν ἀληθῆ ἔξηγητικὴν βάσιν τῶν βαθυτέρων καὶ πραγματικῶν κοινωνικῶν αἰτίων, διαχωρίζοντα ταῦτα ἀπὸ τὰ ἐπιφαινόμενα καὶ τὰ ἀπλᾶ «συμβάντα».

Τὰ βαθύτερα αἴτια ταῦτα ἀναζητεῖ ἀκριβῶς Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη, ἡ στάσις τῆς ὄποιας δύναται ν' ἀποδοθῇ μὲ τοὺς πρὸς τὸν André Gide λόγους τοῦ Paul Valery²²: «Les événements ne sont que l'écumé des choses,

21. Πρβλ. E. Κατσάρος, "Η ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ σύγχρονα κοινωνικὰ προβλήματα, εἰς τὸ Λεξικὸν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, τόμος Α', Ἀθῆναι, 1958, σ. κθ'-λ'.

22. 'Αναφερομένους ἀπὸ τὸν Alfred Sauvy, de Malthus à Mao-Tse-Toung, Paris, 1958, σ. 19.

ce qui m'intéresse c'est la mer»²³. Οὕτως ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη, ἀναγομένη εἰς αὐτὰς τὰς ρίζας τῶν γεγονότων, παρέχει τὴν πραγματικὴν τοποθέτησιν τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων καὶ ἐπισημαίνει τοὺς πραγματικούς κινδύνους, οἱ ὅποιοι ἀνακύπτουν. Ταῦτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παγκόσμιον κοινωνίαν.

Δεύτερον, ἐν σχέσει πρὸς ἑκάστην τῶν ἐπὶ μέρους κοινωνιῶν, ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὴν πλέον ἀντικειμενικὴν εἰκόνα διὰ τῆς διαγραφῆς τῶν στοιχείων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν συναφῶν στοιχείων, ἥτοι τῆς χωρικῆς ἐκτάσεως καὶ περιγραφῆς τῆς δεδομένης κοινωνίας, τοῦ ἐν γένει φυσικοῦ πλούτου καὶ τῶν σχετικῶν δυνατοτήτων. Διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ μὲ δῆλας τὰς ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας, ἥτοι τῆς κοινωνικῆς κινητικότητος αὐτοῦ, τῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀπασχολήσεως, ὑποαπασχολήσεως καὶ ἀνεργίας. Διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς κατανομῆς τοῦ ἔθνους εἰσοδήματος, τοῦ ὄγκου καὶ τῶν εἰδῶν τῶν παραγομένων ἀγαθῶν καὶ τῶν χρησιμοποιουμένων παραγωγικῶν μέσων, ὡς καὶ τῆς χρησιμοποιουμένης ἐνεργείας. Διὰ τῆς περιγραφῆς καὶ ἐρεύνης τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ εἴδους τοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου καὶ ἔξοπλισμοῦ, ὡς καὶ τῶν ἐν γένει μέσων ἐπικοινωνίας καὶ γενικῶς παντός, ὅπερ ἀνάγεται εἰς τὸν «τεχνολογικὸν καὶ οἰκονομικὸν» τομέα.

Ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη θὰ παράσχῃ λεπτομερῆ εἰκόνα καὶ ἀναλυτικὴν περιγραφὴν τῶν κυριωτέρων θεσμῶν δεδομένης τινὸς κοινωνίας. Θὰ μᾶς ἀναλύσῃ δηλαδὴ τοὺς παντοειδεῖς θεσμοὺς καὶ συνθήσεις, τὰ ἔθιμα καὶ τρόπους ζωῆς, τὴν παντὸς εἴδους κοινωνικὴν πρακτικὴν καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν λεγομένην «θεσμολογικὴν διάστρωσιν» τῆς κοινωνίας καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν θεσμῶν.

Θὰ συνθέσῃ ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη τὴν σειρὰν τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν, ἰδεῶν, ἀντιλήψεων καὶ πεποιθήσεων, αἱ ὅποιαι ἐπικρατοῦν καὶ ἀντιπαλαίουν εἰς τὴν δεδομένην κοινωνίαν.

Ἐπὶ πλέον ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη θὰ ἀναλύσῃ τὰς κοινωνικὰς τάσεις καὶ τὰ κύρια κοινωνικὰ κίνητρα, τὰ ὅποια ἀναπτύσσονται εἰς τὴν δεδομένην κοινωνίαν, τὰς ἀνανεωτικὰς καὶ ἀδιαμορφώτους εἰδέτη κοινωνικὰς ροπάς, ὡς καὶ γενικώτερον τὰς «ψυχοδιανοητικὰς καταστάσεις τῆς συλλογικῆς συνειδήσεως»²⁴.

Ἐδῶ ἡ ἐρευνωμένη κοινωνία εἶναι ὑπανάπτυκτος, ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη, πέραν τῶν ἀνωτέρω, θὰ προσπαθήσῃ νὰ προσδιορίσῃ τὸν βαθμὸν καὶ τὴν εἰδικὴν μορφὴν τῆς ὑπαναπτύξεως, πραγματοποιοῦσα εἰδικὰς ἐρεύ-

23. «Τὰ συμβάντα εἶναι ἀπλῶς ὁ ἀφρὸς τῆς πραγματικότητος· ἔκεινο, τὸ ὅποιον μὲ ἐνδιαφέρει, εἶναι ἡ θάλασσα».

24. Περὶ τῶν «διαστρώσεων τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος» βλ. Ε. Κατσάρον, ἔνθ' ἀνωτ., σ. λβ'.

νας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κριτηρίων ἃ δεικτῶν ὑπαναπτύξεως, τοὺς ὅποιους ἔξητάσαμεν ἥδη. Ή ἐπισήμανσις τῶν «τομέων εὐαισθησίας»²⁵, οἱ ὅποιοι προσφέρονται διὰ τὴν κοινωνικὴν ἀλλαγὴν καὶ ἀναδιάρθρωσιν, ἀποκτᾶ πρωταρχικὴν σημασίαν, προκειμένου νὰ ἐφαρμοσθῇ συστηματικὸν πρόγραμμα ταχείας κοινωνικοοικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Τρίτον, ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ διὰ τῆς διαδόσεως τῶν πορισμάτων τῶν ἐρευνῶν αὐτῆς. Εἶναι ἐκείνη, ἡ ὅποια κρούει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἐκ τῆς αὐξανομένης ἀποστάσεως μεταξὺ τῶν συνεγῶς ἔξελισσομένων ἀνεπτυγμένων χωρῶν καὶ τῶν ἀδρανούσῶν ὑπανεπτυγμένων. Ἐπισημαίνει οὕτω τὴν εἰδικὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν ὑπανεπτυγμένων χωρῶν, εἰς τὰς ὅποιας εἰσέδυσεν ἥδη, εἴτε ὑπὸ μορφὴν βοηθίας, εἴτε ὑπὸ μορφὴν φιλανθρωπίας, εἴτε ὑπὸ μορφὴν πολιτικῆς ἐπιρροῆς, ἡ φαρμακοϊατρικὴ τεχνικὴ τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν²⁶.

Τέλος, ἔτερον καὶ εἰδικὸν σημεῖον συμβολῆς τῆς Κοινωνικῆς Ἐπιστήμης εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ἔγκειται εἰς τὴν δυνατότητα, τὴν ὄποιαν μᾶς παρέχει, πρὸς ἐκπόνησιν λεπτομεροῦς ρεαλιστικοῦ προγραμματισμοῦ ἀναπτύξεως καὶ πρὸς ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὄποια συνεπάγεται εἰς τοιοῦτος προγραμματισμός.

Ίδον ἐνδεικτικῶς ὠρισμένα καίρια θέματα, τὰ ὄποια προβάλλει ἡ ἐπιδίωξις πρὸς κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν. Θέματα, εἰς τὰ ὄποια ἡ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη καλεῖται νὰ δώσῃ τὴν προσήκουσαν ἔκαστοτε λύσιν :

— Απὸ ποίου σημείου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον δέον νὰ ἀρχίσῃ ἔνας συστηματικὸς καὶ ἀποδοτικὸς προγραμματισμὸς κοινωνικοοικονομικῆς ἀναπτύξεως, ὥστε νὰ εἴναι σύμφωνος πρὸς τὴν «οἰκονομικὴν ἀρχήν»: Νὰ ἐπιτευχθῇ δηλαδὴ τὸ μεγαλύτερον ἀποτέλεσμα μὲ τὰς διληγωτέρας θυσίας καὶ εἰς τὸν ἐλάχιστον δυνατὸν χρόνον; Ἐν δψει βεβαίως τῶν ἀντιδράσεων καὶ τῶν μεταβολῶν, αἱ ὄποιαι ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ὑφισταμένην οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν τάξιν²⁷.

— Πῶς εἴναι δυνατὸν νὰ ἔξασφαλισθῇ ἡ πλέον ὄμοδυμας, ἐνθουσιαστικὴ καὶ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ πληθυσμοῦ εἰς ἐν πρόγραμμα ἀναπτύξεως;

— Κατὰ ποῖον τρόπον δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ συντονισμὸς τῶν ἐπιβαλ-

25. Ε. Κατσάρου, 'Η Ἑλληνικὴ κοινωνικὴ προβληματικὴ καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐποχήν μας, εἰς τὸ περιοδικὸν «Κοινωνιολογικὴ "Ἐρευνα"», άριθ. 1, σ. 8.

26. Ηρβλ. W. Arthur Lewis, The Theory of Economic Growth, London, 1956 (2α ἔκδ.) ἐν τέλει τοῦ συμπερασματικοῦ κεφαλαίου του ὑπὸ τὸν τίτλον Is Economic Growth Desirable?

27. S. H. Frankel, The Economic Impact on Underdeveloped Societies, Oxford, 1953.

λομένων μεταβολῶν καὶ ἀναδιαρθρώσεων, τόσον εἰς τὸν κοινωνικόν, ὅσον καὶ εἰς τὸν πολιτιστικὸν καὶ πολιτικὸν τομέα, ὥστε οὐχὶ μόνον νὰ μὴ παρεμποδίσθῃ, ἀλλ' ἀντιθέτως νὰ ἐπιταχυνθῇ καὶ μεγιστοποιηθῇ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις;²⁸

— Αφοῦ ὑπάρχουν διάφοροι τύποι καὶ εἰδὴ ὑπαναπτύξεως, κατὰ ποῖον τρόπον καὶ βάσει ποίων στοιχείων πρέπει νὰ συγκροτηθῇ τὸ πλέον κατάλληλον διὰ τὴν δεδομένην χώραν «πρότυπον» οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως; Καὶ πῶς θὰ ἀποφευχθῇ ἐνδεχομένη «τεχνητὴ ἀντίθεσις» μεταξὺ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βιομηχανικοῦ τομέας καὶ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀγροτικοῦ;²⁹

'Ιδού καὶ ἔτερα σπουδαῖα ἐρωτήματα:

— Πῶς δυνάμεθα νὰ καταστρώσωμεν μίαν «τεχνικὴν προβλέψεων», ὥστε νὰ ἐλέγχωμεν καὶ νὰ διορθώνωμεν ἐν πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐφαρμογῆς του;³⁰

— Κατὰ ποῖον τρόπον δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ὄμαλῶς καὶ ἀποτελεσματικῶς ἡ μεταφορὰ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸν εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα κατὰ ἔνα πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως;³¹ Καὶ γενικώτερον πῶς συσχετίζεται ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴν κατανομὴν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν διασφάλισιν ὀλονέν μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ προσώπων κεκτημένων εἰδικὴν τεχνικὴν μόρφωσιν;³²

— Καὶ ἐφ' ὅσον ἔθιξαμεν τὸ θέμα τῶν τεχνικῶν, ἀς θέσωμεν ἐν τῇ γενικότητὶ τοῦ δλόκληρον τὸ ἐρώτημα: Πῶς θὰ ἔξευρεθοῦν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ κατανεμηθοῦν καὶ θὰ ἐπενδυθοῦν τὰ χρηματικὰ κεφάλαια, κατὰ ποίαν προτεραιότητα καὶ πῶς θὰ διασφαλισθῇ καὶ θὰ ἀξιοποιηθῇ τὸ ἀπαραίτητον ἀνθρώπινον κεφάλαιον; Πῶς θὰ ἔξασφαλισθοῦν τὰ ἀπαιτούμενα τεχνικὰ στελέχη καὶ πῶς θὰ γίνη ὁ ἀναπροσανατολισμὸς τῆς παιδείας, ἐν δψει τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως;

28. Ηρβλ. σχετικῶς Bert F. Hoselitz, *The Progress of Underdeveloped Areas*, Chicago, 1952.

29. Τὰ θέματα ταῦτα εἰδικῶς ἐπεσήμανεν ὁ διακεκριμένος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων καὶ ἀγαπητὸς φίλος κ. Gaston Leduc. Βλ. εἰς τὴν ἔκδοσιν *Travaux du congrès des économistes de langue française* 1952, Paris, 1952, σ. 7-71 (ἔκθεσιν τοῦ Καθηγητοῦ Leduc) καὶ σ. 107-212 (συζήτησιν ἐπὶ ταύτης).

30. Σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο βλ. τὴν μελέτην τῆς Economic Commission for Latin America, φέρουσαν τὸν τίτλον *Analyses and Projections of Economic Development*, ἔκδ. 'Ηγιανένων 'Εθνῶν, Νέα Υόρκη, 1955.

31. Βλ. τὴν ἔρευναν τοῦ H. W. Singer, *The Mechanics of Economic Development*, εἰς τὸ περιοδικὸν *The Indian Economic Review*, 1952, Αὔγ., τεῦχος 1, σ. 1-18.

32. Εἰς τὸ θέμα τοῦτο ἀνάγεται τὸ ὄπουδαιότατον *Rapport*, τὸ ὅποιον ὑπέβαλεν ὁ Alfred Sauvy εἰς τὸ Congrès des Economistes κλπ. τοῦ ἔτους 1955, ὃς καὶ τὸ ὄμοιως σπουδαῖον *Rapport* τοῦ Pierre Lasegue. Τὰ *Rapports* ταῦτα βλ. εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν *Travaux*, Paris, 1956, σ. 51-57 καὶ σ. 68-84.

Εἰδικώτερον, προκειμένου περὶ τῶν ἐπενδύσεων, κατὰ ποῖα κριτήρια θὰ γίνη ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπενδύσεων, κατὰ ποίαν σειρὰν καὶ εἰς ποίαν ἔκτασιν ;³³

— Κατὰ ποῖον τρόπον δύνανται νὰ καταστρωθοῦν προγράμματα περιφερειακῆς ἀναπτύξεως (regional development) καὶ νὰ συντονισθοῦν πρὸς τὸ ἐνιαῖον πρόγραμμα κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ πῶς δύοις δύνανται νὰ ἀξιοποιηθοῦν καὶ ἐλάσσονα (τοπικὰ) σχέδια κοινωνικῆς ἀναπτύξεως (community development) ;

“Ας ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ ὅλιγα ταῦτα παραδειγματικὰ ἐρωτήματα, τὰ δύοια πιστεύω ὅτι ἀποδεικνύουν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς συμβολῆς τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ γενικώτερον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συγχρόνου κοινωνικοῦ βίου.

VI

Διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἡ συμβολὴ τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ἐπείγουσα. Τοῦτο γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτόν, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι ἡ χώρα μας, ἡ ὁποία σήμερον εὑρίσκεται εἰς τὴν ὄδδον μεταξὺ ὑπαναπτύξεως καὶ ἀναπτύξεως, ἀντιμετωπίζει εἰς τὴν ὅλότητά των τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια θέτει ἐν πρόγραμμα κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Πρόγραμμα τὸ ὅποιον ἐπιβάλλεται πλέον ὡς ἀνάγκη καὶ δέον νὰ ἀποβλέπῃ, εἰς ταχεῖαν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἀναπτυξιν.

33. Σχετικαὶ μελέται τῶν Maurice Dobb, Simon Kurnets, Alfred Kahn, Walter Galenson, Harvey Leibenstein καὶ πλείστων ἄλλων.